Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 32

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

SIYOSIY HUQUQLARNING DEMOKRATIYANI RIVOJLANTIRISHDAGI O‘RNI VA DAVLAT BOSHQARUVIDA FUQAROLARNING ISHTIROKI

Fotima Alijonovna Yuldasheva*

Farg‘ona davlat unversiteti, Yurisprudensiya fakulteti 1- bosqich 26/88 - guruh talabasi

✉ yuldashevafotima@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada siyosiy huquqlarning mazmuni, ularning demokratik jamiyatni rivojlantirishdagi o‘rni va fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan siyosiy huquq va erkinliklar, saylov va referendumlarda qatnashish, fikr va so‘z erkinligi, siyosiy partiyalar hamda jamoat birlashmalariga uyushish, davlat organlariga murojaat qilish va jamoatchilik nazoratini amalga oshirish masalalari tahlil qilingan. Maqolada siyosiy huquqlarning qonuniy kafolatlari, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligi va demokratik boshqaruvni takomillashtirishdagi ahamiyatiga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, siyosiy huquqlardan foydalanishda fuqarolarning huquqiy bilimi, mas’uliyati va faolligi muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar

siyosiy huquqlar, demokratiya, davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati, Konstitutsiya, saylov huquqi, referendum, siyosiy partiyalar, so‘z erkinligi, jamoatchilik nazorati, fuqarolar ishtiroki, huquqiy davlat, qonun ustuvorligi.

KIRISH

Bugungi kunda demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda inson huquq va erkinliklarini ta’minlash eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Har bir davlatning taraqqiyoti nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki unda yashayotgan fuqarolarning jamiyat va davlat hayotidagi ishtiroki bilan ham belgilanadi. Fuqarolar o‘z huquqlarini bilishi, ulardan erkin foydalanishi va davlat boshqaruvida faol qatnashishi demokratik taraqqiyotning muhim shartidir.

Menimcha, siyosiy huquqlar insonning jamiyat hayotida o‘z o‘rniga ega bo‘lishi, o‘z fikrini erkin bildirish va davlat boshqaruviga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatini beradigan asosiy huquqlardan biridir. Chunki davlat tomonidan qabul qilinadigan qonunlar, qarorlar va boshqa muhim hujjatlar fuqarolarning kundalik hayoti, huquqlari va manfaatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli fuqarolar davlat boshqaruvida faqat kuzatuvchi bo‘lib qolmasdan, qonuniy vositalar orqali faol ishtirok etishlari lozim.

Siyosiy huquqlar demokratik davlatning asosiy belgilaridan biri bo‘lib, xalq hokimiyatchiligini ta’minlashga xizmat qiladi. Fuqarolarning saylovlarda qatnashishi, referendumlarda o‘z fikrini bildirishi, siyosiy partiyalar va jamoat birlashmalariga uyushishi, tinch yig‘ilishlarda ishtirok etishi hamda davlat organlariga murojaat qilishi siyosiy huquqlarning amaliy namoyon bo‘lishidir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham fuqarolarning siyosiy huquqlari mustahkamlangan. Xususan, Konstitutsiyaning VIII bobi siyosiy huquqlarga bag‘ishlangan bo‘lib, uning 36-moddasida fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o‘z vakillari orqali ishtirok etish huquqi belgilan-

gan. Mazkur huquq referendumlar, o‘zini o‘zi boshqarish, davlat organlarini demokratik tarzda shakllantirish va jamoatchilik nazorati orqali amalga oshiriladi [1].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, siyosiy huquqlarning amalda ta’minlanishi davlat organlari faoliyatining ochiqligi, qonun ustuvorligi, fuqarolarning davlatga bo‘lgan ishonchi va jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bois siyosiy huquqlarning mazmunini o‘rganish, ularning kafolatlarini bilish va ulardan to‘g‘ri foydalanish bugungi kun uchun muhim ahamiyatga ega.

Maqolaning maqsadi siyosiy huquqlarning demokratiyani rivojlantirishdagi o‘rnini ochib berish, fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etish shakllarini tushuntirish va O‘zbekistonda siyosiy huquqlarning konstitutsiyaviy asoslarini yoritishdan iborat.

Maqolaning vazifalari siyosiy huquqlar tushunchasini izohlash, ularning asosiy turlarini ko‘rsatish, saylov va referendumlarning ahamiyatini yoritish, fuqarolarning davlat organlariga murojaat qilish huquqini tushuntirish hamda siyosiy faollikni oshirishga doir fikrlarni bayon etishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, milliy qonunchilik hujjatlari hamda inson huquqlariga oid xalqaro hujjatlarni normativ-huquqiy tahlil qilish, qiyosiy-huquqiy va tizimli tahlil metodlaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Siyosiy huquqlar tushunchasi va ularning mazmuni

Siyosiy huquqlar, eng avvalo, fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda ishtirok etishi, o‘z siyosiy qarashlarini erkin ifoda etishi hamda davlat organlari faoliyatiga qonuniy yo‘llar bilan ta’sir ko‘rsatishi uchun zarur bo‘lgan huquq va erkinliklardir. Ushbu huquqlar orqali fuqarolar mamlakatning siyosiy hayotida ishtirok etish, o‘z manfaatlarini himoya qilish va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Siyosiy huquqlar konstitutsiyaviy huquqlarning muhim qismi hisoblanadi. Ular davlat tomonidan tan olinadi, qonunlar bilan mustahkamlanadi va belgilangan tartibda himoya qilinadi. Bunda faqat huquqning qonunda yozib qo‘yilishi emas, balki undan amalda foydalanish imkoniyatining mavjudligi ham muhimdir.

Masalan, fuqaroga saylovda qatnashish huquqi berilgan bo‘lsa, u o‘z nomzodini erkin tanlashi, ovozini mustaqil ravishda berishi va saylov jarayonida qonuniy huquqlaridan foydalanishi kerak. Xuddi shuningdek, fuqaro o‘zini qiziqtirgan masala bo‘yicha davlat organiga murojaat qilsa, murojaati qonunda belgilangan tartib va muddatlarda ko‘rib chiqilishi lozim.

Siyosiy huquqlarning asosiy xususiyatlarini quyidagicha izohlash mumkin:

Birinchidan, konstitutsiyaviy xususiyat. Siyosiy huquqlar Konstitutsiyada mustahkamlanadi va davlat faoliyatining huquqiy asoslari bilan bog‘liq holda amalga oshiriladi.

Ikkinchidan, demokratik xususiyat. Ushbu huquqlar xalqning davlat boshqaruvida bevosita yoki saylangan vakillari orqali qatnashishiga imkon beradi.

Uchinchidan, erkinlik xususiyati. Fuqarolar o‘z fikrini bildirish, siyosiy qarashlarini ifodalash va qonun doirasida jamoat faoliyatida ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

To‘rtinchidan, davlat tomonidan kafolatlanganlik. Davlat siyosiy huquqlarning amalga oshirilishi uchun zarur huquqiy sharoitlarni yaratishi va huquqlar buzilgan holatlarda ularni himoya qilish mexanizmlarini ta’minlashi kerak.

Beshinchidan, mas’uliyat bilan bog‘liqlik. Fuqarolar o‘z huquqlaridan foydalanishda boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini hurmat qilishlari, qonunlarga rioya etishlari hamda jamiyat oldidagi mas’uliyatlarini anglashlari lozim.

Shuni ta’kidlash kerakki, siyosiy huquqlarning ayrimlari, xususan, saylash va saylanish hamda davlat boshqaruvida ishtirok etish huquqlari fuqarolik bilan bevosita bog‘liq. Boshqa ayrim erkinliklar, masalan, fikr va so‘z erkinligi, qonunda belgilangan doirada barcha shaxslarga tegishli bo‘lishi mumkin. Shu sababli siyosiy huquqlarning barchasini faqat O‘zbekiston fuqarolariga tegishli deb umumlashtirish to‘g‘ri emas.

Siyosiy huquqlarning demokratiyani rivojlantirishdagi o‘rni

Demokratiya xalq hokimiyatchiligiga asoslangan boshqaruv shakli bo‘lib, unda fuqarolarning davlat va jamiyat hayotidagi ishtiroki muhim o‘rin egallaydi. Demokratik davlatda hokimiyatning shakllanishi, davlat organlarining faoliyati va muhim qarorlarning qabul qilinishi qonuniy tartiblar asosida amalga oshiriladi. Fuqarolarning siyosiy huquqlari esa ushbu jarayonlarda ishtirok etishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi.

Siyosiy huquqlar mavjud bo‘lmagan yoki amalda to‘liq ta’minlanmagan jamiyatda fuqarolarning davlat boshqaruviga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatlari cheklanadi. Bunday sharoitda jamoatchilik fikrini o‘rganish, aholining talab va ehtiyojlarini aniqlash hamda davlat faoliyati ustidan samarali nazorat olib borish qiyinlashishi mumkin.

Aksincha, fuqarolarning siyosiy huquqlari ta’minlangan jamiyatda davlat organlari xalq manfaatlarini hisobga olishga intiladi. Fuqarolar o‘z takliflarini bildirishi, muammolarni ko‘tarishi va davlat qarorlari yuzasidan qonuniy munosabatini ifodalashi mumkin. Bu esa boshqaruvda ochiqlik va hisobdorlikni rivojlantiradi.

Menimcha, demokratiyaning rivojlanishi faqat saylovlar o‘tkazilishi bilan cheklanmaydi. Saylovlar muhim bo‘lsa-da, fuqarolarning saylovlar oralig‘ida ham jamiyat hayotida ishtirok etishi zarur. Masalan, davlat organlari faoliyati haqida axborot olish, jamoatchilik muhokamalarida qatnashish, murojaatlar yuborish va qonun loyihalari yuzasidan takliflar bildirish ham demokratik jarayonning muhim tarkibiy qismlaridir.

Siyosiy huquqlar quyidagi yo‘nalishlarda demokratiyaning rivojlanishiga yordam beradi:

– xalq hokimiyatchiligini amalda ta’minlaydi;

– fuqarolarning siyosiy faolligini oshiradi;

– davlat organlarining ochiqligi va hisobdorligini kuchaytiradi;

– davlat qarorlarida jamoatchilik manfaatlarini hisobga olishga yordam beradi;

– fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi;

– qonun ustuvorligi va huquqiy madaniyatning mustahkamlanishiga xizmat qiladi;

– fuqarolarning davlat boshqaruviga bo‘lgan ishonchini oshirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, demokratik jamiyatda siyosiy huquqlardan foydalanish qonuniylik, tenglik, erkinlik va o‘zaro hurmat tamoyillariga asoslanishi kerak. Fuqarolarning turli siyosiy qarashlarga ega bo‘lishi tabiiy holatdir. Muhimi, bu qarashlar qonun doirasida erkin ifodalanishi va hech kim o‘z fikri uchun asossiz ravishda kamsitilmasligidir.

Fuqarolarning davlat boshqaruvida bevosita va bilvosita ishtiroki

Fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etishi bevosita va bilvosita shakllarda amalga oshiriladi. Ushbu ikki shakl bir-birini to‘ldiradi va demokratik boshqaruvning samarali ishlashiga xizmat qiladi.

Bevosita ishtirok deganda fuqarolarning davlat va jamiyat hayotiga oid masalalarda o‘zlari to‘g‘ridan to‘g‘ri qatnashishi tushuniladi. Bunga referendumlarda ovoz berish, saylovlarda ishtirok etish, qonuniy jamoatchilik muhokamalarida qatnashish, davlat organlariga murojaat qilish va jamoatchilik nazoratini amalga oshirish kabi shakllar kiradi.

Masalan, mamlakat hayotiga oid muhim masala referendumga qo‘yilganda, fuqarolar o‘z munosabatini ovoz berish orqali bildiradilar. Bu jarayonda fuqarolarning qarori qonuniy tartibda umumiy natijani shakllantirishga xizmat qiladi.

Bilvosita ishtirok esa fuqarolarning o‘zlari saylagan vakillar orqali davlat boshqaruvida qatnashishidir. Fuqarolar saylovlarda munosib deb hisoblagan nomzodlarga ovoz berish orqali vakillik organlarini shakllantirishda ishtirok etadilar. Saylangan vakillar esa qonun chiqarish, davlat va jamiyat hayotiga oid masalalarni muhokama qilish hamda o‘z vakolatlari doirasida tegishli qarorlar qabul qilishda qatnashadilar.

Bilvosita ishtirokning samarali bo‘lishi saylangan vakillarning xalq manfaatlarini ifodalashi, o‘z faoliyati uchun mas’uliyatni his qilishi va fuqarolar bilan doimiy muloqot olib borishiga bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 36-moddasi fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda vakillari orqali ishtirok etish huquqini belgilaydi. Mazkur moddada referendumlar, o‘zini o‘zi boshqarish, davlat organlarini demokratik tarzda shakllantirish va jamoatchilik nazorati ham qayd etilgan [1].

Menimcha, davlat boshqaruvida fuqarolar ishtirokining har ikki shakli ham muhimdir. Bevosita ishtirok aholining o‘z fikrini to‘g‘ridan to‘g‘ri ifodalashiga yordam bersa, bilvosita ishtirok vakillik organlari orqali

ko‘plab masalalarni muntazam va tizimli hal etish imkonini beradi.

Saylash, saylanish va referendumda ishtirok etish huquqi

Saylov huquqi siyosiy huquqlarning eng muhim turlaridan biridir. Saylovlar orqali fuqarolar davlat hokimiyatining vakillik organlarini shakllantirishda qatnashadilar. Saylovda ovoz berish orqali fuqaro o‘zining siyosiy tanlovini ifoda etadi va mamlakatning kelgusi rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Saylash huquqi fuqarolarning qonunda belgilangan talablarga muvofiq saylovda ovoz berish huquqidir. Saylanish huquqi esa qonunda belgilangan talablar asosida tegishli saylanadigan lavozim yoki vakillik organiga nomzod bo‘lish va saylanish imkoniyatini anglatadi.

Saylov jarayonining demokratik bo‘lishi bir qator muhim tamoyillarga asoslanadi. Jumladan, umumiylik, tenglik, to‘g‘ridan to‘g‘ri saylov, yashirin ovoz berish va erkin saylov tamoyillari muhim hisoblanadi [5]. Ushbu tamoyillar fuqarolarning o‘z siyosiy irodasini erkin ifoda etishiga xizmat qiladi.

Umumiy saylov huquqi qonunda belgilangan talablar doirasida fuqarolarga saylovda qatnashish imkoniyatini beradi. Teng saylov huquqi saylovchilarning huquqlari tengligini ta’minlashga qaratilgan. Yashirin ovoz berish esa fuqaroning kimga ovoz berganini oshkor etishga majbur bo‘lmasligini anglatadi. Erkin saylov tamoyili saylovchining bosim va majburlashsiz o‘z tanlovini amalga oshirishini talab qiladi.

Bunda saylash va saylanish huquqining aniq shartlari saylov turiga hamda qonunchilikda belgilangan talablarga bog‘liq ekanini unutmaslik kerak. Har bir saylovda qatnashish va nomzod bo‘lish uchun belgilangan yosh, fuqarolik va boshqa talablar tegishli qonunlar bilan tartibga solinadi.

Referendum ham fuqarolarning davlat va jamiyat hayotidagi muhim masalalar yuzasidan o‘z fikrini bildirish shakllaridan biridir. Referendumda fuqarolar ovoz berish orqali muayyan masala bo‘yicha o‘z munosabatlarini ifoda etadilar. Referendumning mazmuni, uni tashkil etish tartibi va huquqiy oqibatlari qonunchilik bilan belgilanadi.

Saylov va referendumlarning ahamiyati shundaki, ular fuqarolarga davlat boshqaruvida o‘z ovoziga ega bo‘lish imkonini beradi. Biroq bu huquqlardan samarali foydalanish uchun fuqarolar nomzodlar, dasturlar va muhokama qilinayotgan masalalar haqida ishonchli ma’lumotlarga ega bo‘lishlari zarur.

Shu sababli aholining, ayniqsa yoshlarning saylov madaniyatini oshirish muhim vazifa hisoblanadi. Yoshlar saylov huquqlarini, ovoz berish tartibini va saylov natijalarining ahamiyatini yaxshi bilsalar, jamiyatning siyosiy hayotida ongli ravishda ishtirok etadilar.

So‘z va fikr erkinligining siyosiy hayotdagi ahamiyati

Fikr va so‘z erkinligi demokratik jamiyatning asosiy shartlaridan biridir. Fuqarolar o‘z fikrlarini erkin ifoda eta olishi, ijtimoiy va siyosiy masalalarni muhokama qilishi hamda turli qarashlarni tinglashi orqali jamiyatda sog‘lom fikr almashinuvi shakllanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 33-moddasida har kimning fikrlash, so‘z va e’tiqod erkinligi huquqi, shuningdek axborotni izlash, olish va tarqatish huquqi mustahkamlangan. Shu bilan birga, ushbu huquqlardan foydalanish qonunda belgilangan asoslar va chegaralar doirasida amalga oshiriladi [1].

So‘z erkinligi fuqarolarga davlat organlari faoliyati, jamiyatdagi muammolar va mamlakat taraqqiyoti bilan bog‘liq masalalar yuzasidan o‘z fikrlarini bildirish imkonini beradi. Masalan, fuqaro mahalladagi yo‘l, ta’lim, tibbiyot yoki ekologik muammolar haqida qonuniy yo‘l bilan o‘z munosabatini bildirishi va tegishli tashkilotlarga takliflar kiritishi mumkin.

Erkin fikr almashinuvi davlat organlari uchun ham foydalidir. Chunki fuqarolarning fikr va takliflari mavjud muammolarni aniqlash, qarorlarning kamchiliklarini ko‘rish hamda xizmatlar sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Biroq so‘z erkinligi boshqa shaxslarning sha’ni, qadr-qimmati, huquq va erkinliklarini buzish uchun asos bo‘la olmaydi. Yolg‘on ma’lumot tarqatish, tahdid qilish yoki qonunda taqiqlangan harakatlarga chaqirish so‘z erkinligining mazmuniga kirmaydi. Shu bois fikrni erkin bildirish bilan birga, axborotning ishonchliligi va o‘z so‘zlari uchun mas’uliyatni anglash ham muhimdir.

Menimcha, fuqarolar turli fikrlarni hurmat qilishni, dalillarga asoslangan munozara olib borishni va muammolarni tinch yo‘l bilan muhokama qilishni o‘rganishlari kerak. Bunday madaniyat jamiyatda o‘zaro ishonchni mustahkamlab, demokratik qadriyatlarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Siyosiy partiyalar va jamoat birlashmalariga uyushish huquqi

Fuqarolarning siyosiy hayotdagi ishtirokini ta’minlaydigan muhim huquqlardan yana biri siyosiy partiyalar va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish huquqidir. Ushbu huquq fuqarolarga umumiy maqsad va manfaatlar asosida birlashish, o‘z qarashlarini ifoda etish va jamiyat hayotida faol qatnashish imkonini beradi.

Siyosiy partiyalar davlat va jamiyat taraqqiyotiga doir dasturlarni ishlab chiqish, fuqarolarning muayyan manfaatlarini ifodalash hamda saylov jarayonlarida ishtirok etish orqali siyosiy tizimda muhim o‘rin tutadi [4]. Ular fuqarolar bilan davlat boshqaruvi o‘rtasidagi siyosiy aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 39-moddasida fuqarolarning kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqi belgilangan. Shuningdek, ushbu moddada siyosiy partiyalar, jamoat birlashmalari va vakillik organlarida ozchilikni tashkil etuvchi muxolifatchi shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qadr-qimmatini kamsitishga yo‘l qo‘yilmasligi mustahkamlangan [1].

Jamoat birlashmalari fuqarolarning turli ijtimoiy, madaniy, ma’rifiy, ekologik va boshqa qonuniy manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi. Masalan, ekologik muammolar bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlar atrof-muhitni muhofaza qilishga, yoshlar tashkilotlari yoshlarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashga, kasaba uyushmalari esa xodimlarning mehnatga oid huquq va manfaatlarini himoya qilishga ko‘maklashadi.

Fuqarolarning birlashish huquqi jamiyatda turli fikr va tashabbuslarning rivojlanishi uchun imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, siyosiy partiyalar va jamoat birlashmalarining faoliyati qonunchilik talablariga muvofiq bo‘lishi kerak.

Menimcha, fuqarolarning siyosiy va jamoat tashkilotlaridagi ishtiroki ularning ijtimoiy mas’uliyatini oshiradi. Inson o‘z manfaatlarini boshqalar bilan birgalikda qonuniy yo‘l bilan himoya qilishni o‘rganadi. Bu esa fuqarolik jamiyatining mustahkamlanishiga yordam beradi.

Fuqarolarning yig‘ilishlar, mitinglar va namoyishlarda ishtirok etishi

Fuqarolarning ijtimoiy faolligini namoyon etish shakllaridan biri yig‘ilishlar, mitinglar va namoyishlarda ishtirok etishdir. Ushbu tadbirlar aholining muayyan masala yuzasidan o‘z fikrini jamoaviy tarzda ifoda etishiga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 38-moddasida fuqarolarning qonunlarga muvofiq mitinglar, yig‘ilishlar va namoyishlar shaklida o‘z ijtimoiy faolligini amalga oshirish huquqi belgilangan. Mazkur huquqdan foydalanish tegishli qonuniy talablar va jamoat xavfsizligi bilan bog‘liq qoidalarga muvofiq bo‘lishi kerak [1].

Bunday tadbirlar jamiyatdagi muammolarni ko‘tarish, fuqarolarning talab va takliflarini bildirish hamda jamoatchilik e’tiborini muhim masalalarga qaratishda ahamiyatlidir. Shu bilan birga, tadbirlar tinch va qonuniy tarzda o‘tkazilishi, boshqa shaxslarning huquqlari va jamoat xavfsizligi hurmat qilinishi lozim.

Fuqarolarning ushbu huquqdan foydalanishi jamiyatda ochiq muloqot va ijtimoiy faollikning rivojlanishiga ko‘maklashadi. Davlat organlari esa o‘z vakolatlari doirasida fuqarolarning qonuniy huquqlarini hurmat qilishi va xavfsizlikni ta’minlashga mas’uldir.

Davlat organlariga murojaat qilish huquqi va uning ahamiyati

Fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etishida ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqi alohida ahamiyatga ega. Chunki har bir fuqaro kundalik hayotida turli masalalarga duch kelishi mumkin. Bunday vaziyatlarda tegishli davlat organiga murojaat qilish orqali muammoni qonuniy yo‘l bilan hal etishga harakat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 40-moddasiga muvofiq, har kim bevosita o‘zi va boshqalar bilan birgalikda davlat organlari va tashkilotlariga, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga, mansabdor shaxslarga yoki xalq vakillariga arizalar, takliflar va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega. Ushbu murojaatlar qonunda belgilangan tartib va muddatlarda ko‘rib chiqilishi shart [1; 3].

Murojaatlarning asosiy turlarini quyidagicha tushuntirish mumkin:

Ariza — fuqaroning o‘z huquqlari va qonuniy manfaatlarini amalga oshirishda yordam so‘rab bildirgan murojaati.

Taklif — qonunlar, davlat organlari faoliyati yoki ijtimoiy hayotning boshqa yo‘nalishlarini takomillashtirishga qaratilgan tavsiya.

Shikoyat — buzilgan huquqlar, erkinliklar yoki qonuniy manfaatlarni tiklashni so‘rab beriladigan murojaat.

Masalan, fuqaro o‘z hududidagi ichimlik suvi ta’minoti bilan bog‘liq muammoni bartaraf etish uchun tegishli tashkilotga ariza yuborishi mumkin. Ta’lim sifatini oshirishga doir taklif berishi yoki huquqi buzilgan deb hisoblasa, tegishli organga shikoyat bilan murojaat qilishi mumkin.

Murojaat qilish huquqi fuqarolarga davlat organlari faoliyatidagi kamchiliklarni ko‘rsatish, muammolarni hal etishga ko‘maklashish va o‘z manfaatlarini himoya qilish imkonini beradi. Shu sababli murojaatlarni faqat oddiy ma’muriy jarayon sifatida emas, balki fuqarolar va davlat o‘rtasidagi muloqotning muhim vositasi sifatida ham baholash mumkin.

Shu bilan birga, murojaat qilish huquqi bilan saylash yoki saylanish huquqi bir xil tushuncha emas. Murojaat qilish huquqi Konstitutsiyada “Har kim” uchun belgilangan bo‘lib, u siyosiy huquqlar bobida joylashgan bo‘lsa-da, undan foydalanish imkoniyati fuqarolik maqomidan qat’i nazar qonunda belgilangan doirada ta’minlanadi.

Davlat boshqaruvida fuqarolar ishtirokining yana bir muhim yo‘nalishi davlat xizmatiga kirish imkoniyatidir. Davlat xizmati orqali fuqarolar davlat organlari faoliyatida bevosita mehnat qilishi, qonunlar ijrosini ta’minlash va aholiga davlat xizmatlarini ko‘rsatish jarayonida qatnashishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 37-moddasida fuqarolarning davlat xizmatiga kirishda teng huquqqa egaligi belgilangan. Shu bilan birga, davlat xizmatini o‘tash bilan bog‘liq cheklovlar qonun bilan belgilanadi [1].

Davlat xizmatiga kirishda teng huquqlilik deganda, qonunda belgilangan talablarni bajargan nomzodlar uchun adolatli va teng imkoniyatlar yaratilishi tushuniladi. Bunda nomzodning malakasi, bilim va ko‘nikmalari, kasbiy tayyorgarligi hamda tegishli lavozimga qo‘yilgan qonuniy talablar muhim hisoblanadi.

Davlat xizmatchilarining faoliyati aholining kundalik hayotiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli davlat xizmatida qonuniylik, xolislik, halollik, mas’uliyat va fuqarolarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish kabi tamoyillarga amal qilish zarur.

Menimcha, davlat xizmatiga kirishda teng imkoniyatlarning ta’minlanishi jamiyatda adolat hissini kuchaytiradi. Fuqarolar davlat organlariga ishga kirish va o‘z salohiyatini namoyon etish imkoniyatiga ega ekanini his qilsa, davlat boshqaruviga bo‘lgan ishonch ham ortadi.

Siyosiy huquqlarning xalqaro-huquqiy asoslari

Siyosiy huquqlar faqat milliy qonunchilik doirasida emas, balki xalqaro huquqiy hujjatlarda ham e’tirof etilgan. Bunday hujjatlar davlatlarga inson huquq va erkinliklarini hurmat qilish, ularni qonuniy himoya qilish va amalga oshirish uchun sharoit yaratish bo‘yicha muhim mezonlarni belgilaydi.

Shunday xalqaro hujjatlardan biri 1966-yil 16-dekabrda qabul qilingan Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktdir. Mazkur hujjatda fikr va so‘z erkinligi, tinch yig‘ilishlar o‘tkazish, birlashish erkinligi hamda davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etish va saylov huquqlari kabi masalalar yoritilgan [2].

Xalqaro paktning 19-moddasi fikr va uni ifoda etish erkinligiga, 21-moddasi tinch yig‘ilish huquqiga, 22-moddasi birlashish erkinligiga, 25-moddasi esa fuqarolarning davlat ishlarini boshqarishda qatnashishi, saylash va saylanishi hamda davlat xizmatiga teng shartlarda kirish imkoniyatiga taalluqlidir [2].

Ushbu normalar siyosiy huquqlarning xalqaro miqyosda tan olingan muhim huquqlar ekanini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, huquqlardan foydalanish bilan bog‘liq cheklovlar faqat xalqaro huquq va milliy qonunchilikda belgilangan shartlarga muvofiq bo‘lishi kerak.

Xalqaro hujjatlarning ahamiyati shundaki, ular inson huquqlarini himoya qilishda umumiy mezonlarni shakllantiradi. Milliy qonunchilik esa ushbu huquqlarni mamlakat sharoitida amalga oshirish tartibi va kafolatlarini belgilaydi.

O‘zbekiston Respublikasida ham siyosiy huquqlarning konstitutsiyaviy kafolatlari milliy qonunlar va tegishli xalqaro majburiyatlar bilan bog‘liq holda amalga oshiriladi. Bu esa fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishning huquqiy asoslarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Siyosiy huquqlarning mavjudligi bilan bir qatorda, fuqarolarning ulardan ongli va mas’uliyatli foydalanishi ham muhimdir. Huquqiy madaniyat yuqori bo‘lgan fuqaro o‘z huquqlarini biladi, qonuniy imkoniyatlardan foydalanadi va boshqa shaxslarning huquqlarini hurmat qiladi.

Siyosiy jarayonlarda ishtirok etish uchun fuqarolar Konstitutsiya, saylov qonunchiligi, murojaatlar bilan ishlash tartibi va boshqa tegishli qonunlarning asosiy qoidalarini bilishlari foydalidir. Bunday bilimlar fuqarolarga o‘z huquqlarini to‘g‘ri amalga oshirish, buzilish holatlarida esa tegishli himoya vositalaridan foydalanish imkonini beradi.

Ayniqsa, yoshlarning siyosiy-huquqiy bilimlarini oshirishga katta e’tibor berish zarur. Chunki yoshlar jamiyatning faol qatlami hisoblanadi va ularning tashabbuslari kelajakdagi taraqqiyotga ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim muassasalarida Konstitutsiya va inson huquqlariga oid bilimlarni o‘rgatish, ochiq munozaralar tashkil etish hamda yoshlarning qonuniy tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

Siyosiy huquqlardan foydalanishda bir nechta jihatga e’tibor berish lozim. Birinchidan, har qanday siyosiy faoliyat qonun doirasida amalga oshirilishi kerak. Ikkinchidan, fuqarolar axborotlarni tanqidiy tahlil qilishi va ishonchli manbalardan foydalanishi zarur. Uchinchidan, boshqa fikr va qarashlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish kerak. To‘rtinchidan, huquqlardan foydalanish jarayonida jamoat tartibi va boshqa shaxslarning qonuniy manfaatlari hisobga olinishi lozim.

Siyosiy huquqlarni amalga oshirishda mas’uliyatning mavjudligi demokratik erkinliklarni cheklash degani emas. Aksincha, huquq va mas’uliyatning o‘zaro uyg‘unligi jamiyatda erkinlik, tartib va adolatning ta’minlanishiga yordam beradi.

Siyosiy huquqlarni rivojlantirish va ularning samaradorligini oshirish yo‘llari

Siyosiy huquqlarning demokratiyani rivojlantirishdagi ahamiyatini yanada oshirish uchun fuqarolarning huquqiy bilimlarini kengaytirish, davlat organlari faoliyatining ochiqligini kuchaytirish va jamoatchilik bilan samarali muloqotni rivojlantirish zarur.

Birinchidan, aholining konstitutsiyaviy bilimlarini oshirish lozim. Fuqarolar o‘z huquqlarini qanchalik yaxshi bilsalar, ulardan shunchalik to‘g‘ri va samarali foydalanadilar. Buning uchun ta’lim muassasalari, mahallalar va jamoat tashkilotlarida huquqiy targ‘ibot ishlarini olib borish muhimdir.

Ikkinchidan, davlat organlari bilan fuqarolar o‘rtasidagi muloqotni rivojlantirish zarur. Murojaatlar, jamoatchilik muhokamalari va ochiq uchrashuvlar fuqarolarning muammolarini aniqlash va ularni hal qilishga yordam beradi. Bunda murojaatlarning o‘z vaqtida ko‘rib chiqilishi va natijasi haqida murojaat qiluvchiga qonuniy tartibda ma’lumot berilishi muhim.

Uchinchidan, saylov madaniyatini rivojlantirish kerak. Saylovchilar nomzodlarning dasturlari, vakolatlari va saylov tartibi haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lishlari lozim. Bu ularning ongli tanlov qilishiga yordam beradi.

To‘rtinchidan, fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash zarur. Siyosiy partiyalar, kasaba uyushmalari va boshqa jamoat birlashmalari fuqarolarning manfaatlarini ifodalash va jamiyatdagi muammolarni muhokama qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Beshinchidan, axborotdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va axborot savodxonligini oshirish muhimdir. Internet va zamonaviy axborot texnologiyalari fuqarolarga davlat organlari faoliyati haqida ma’lumot olish va o‘z fikrlarini bildirish imkonini beradi. Shu bilan birga, noto‘g‘ri ma’lumotlardan saqlanish va axborot manbalarini tekshirish ko‘nikmalarini rivojlantirish lozim.

Oltinchidan, jamoatchilik nazoratining qonuniy va samarali mexanizmlarini rivojlantirish kerak. Jamoatchilik nazorati davlat organlari faoliyatining qonuniyligi, ochiqligi va samaradorligini baholashga yordam beradi. Bunda nazorat xolis, dalillarga asoslangan va qonunchilik talablariga muvofiq amalga oshirilishi muhim.

Menimcha, siyosiy huquqlarni rivojlantirishda davlat va fuqarolarning o‘zaro mas’uliyati muhim o‘rin tutadi. Davlat huquqlarni amalga oshirish uchun zarur sharoitlarni yaratishi, fuqarolar esa mavjud qonuniy imkoniyatlardan ongli va faol foydalanishi kerak. Ana shundagina siyosiy huquqlar qog‘ozda belgilangan qoidalar bo‘lib qolmasdan, jamiyat hayotida amaliy ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, siyosiy huquqlar demokratik davlatning muhim konstitutsiyaviy asoslaridan biri hisoblanadi. Ushbu huquqlar fuqarolarga davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda ishtirok etish, o‘z fikrini erkin ifoda etish, saylov va referendumlarda qatnashish, siyosiy partiyalar hamda jamoat birlashmalariga uyushish va davlat organlariga murojaat qilish imkoniyatini beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida siyosiy huquqlarning mustahkamlanganligi mamlakatda xalq hokimiyatchiligi, inson huquqlari va demokratik boshqaruv tamoyillarining huquqiy asoslarini belgilaydi. Ayniqsa, Konstitutsiyaning 36–40-moddalarida fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtiroki, davlat xizmatiga kirishda tenglik, yig‘ilish va namoyishlarda qatnashish, siyosiy birlashmalarga uyushish hamda murojaat qilish huquqlari o‘z ifodasini topgan.

Shuningdek, davlat organlari faoliyatining ochiqligi, murojaatlarning o‘z vaqtida ko‘rib chiqilishi, jamoatchilik fikrining hisobga olinishi va fuqarolarning qonuniy manfaatlari himoya qilinishi siyosiy huquqlarning amaliy samaradorligini oshiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023-yil 30-aprel kuni referendum orqali qabul qilingan. – Rasmiy manba: https://lex.uz/docs/-6445145

2. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, 1966-yil 16-dekabr. – Rasmiy manba: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights

3. O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2014-yil 3-dekabr, O‘RQ-378-son. – Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz

4. O‘zbekiston Respublikasining “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”gi Qonuni. 1996-yil 26-dekabr, 337-I-son. – Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz

5. O‘zbekiston Respublikasining Saylov kodeksi. 2019-yil 25-iyun, O‘RQ-544-son. – Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz

6. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. 1948-yil 10-dekabr. – Rasmiy manba: https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining rasmiy sayti. – https://saylov.uz